

Ο ΟΡΕΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ

ΤΗΣ

ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ

Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί

κείμενα:

Ε. Αλεξάκης	U. Brunnbauer
Μ. Αράπογλου	Β. Νιτσιάκος-Β. Παπαπέτρου
Γ.-Ε. Ασπράκη	Α. Οικονόμου
Ε. Δέλτσου	R. Pichler
Ε. Ζακοπούλου	Β. Πολίτης-Στεργίου
Κ. Kaiser	Φ. Τσιμπιρίδου
Ε. Κοβάνη	Ε. Ψυχογιού

επιμέλεια:

Β. Νιτσιάκος - Χ. Κασίμης

ΠΛΕΘΡΟΝ

ΔΗΜΟΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Ο Βασίλης Νιτσιάκος
γεννήθηκε στην Αετομηλίτσα
Ιωαννίνων το 1958. Σπούδασε
Φιλολογία, Λαογραφία και
Κοινωνική Ανθρωπολογία στα
Πανεπιστήμια Ιωαννίνων,
Leeds και Cambridge. Το 1986
αναγορεύτηκε διδάκτωρ του
Πανεπιστημίου του Cambridge.
Από το 1989 διδάσκει στο
τμήμα Ιστορίας και
Αρχαιολογίας του
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, όπου
σήμερα κατέχει θέση
αναπληρωτή καθηγητή. Από το
1994 μέχρι το 1998 υπήρξε
επιστημονικός συνεργάτης του
Πανεπιστημίου του Cambridge
στο πλαίσιο ερευνητικού
προγράμματος που αφορούσε
στη σχέση κοινωνίας-φυσικού
περιβάλλοντος. Έχει συγγράψει
τα βιβλία *Παραδοσιακές
Κοινωνικές Δομές, Οδυσσέας*
(1991), *Οι Ορεινές Κοινότητες
της Βόρειας Πίνδου. Στον
απόηχο της μακράς διάρκειας,*
Πλέθρον (1995), *Λαογραφικά
Ετερόκλητα, Οδυσσέας* (1997)
και *Νομός Ιωαννίνων. Σύγχρονη
Πολιτισμική Γεωγραφία,
Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση
Ιωαννίνων* (1998).

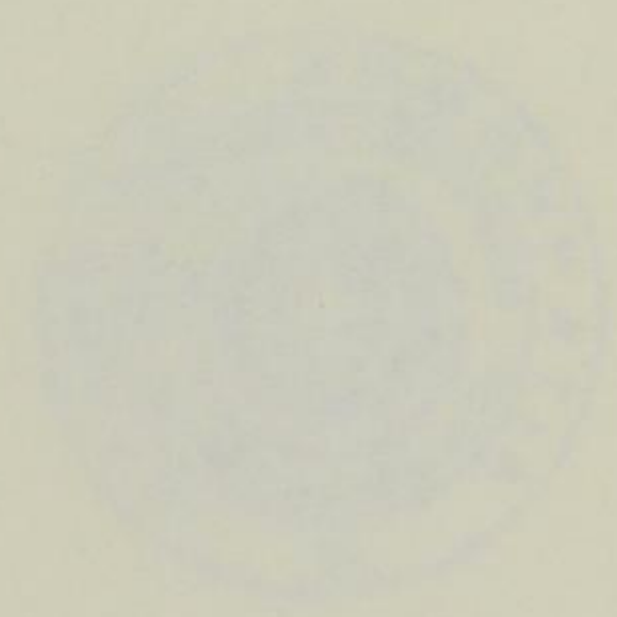
Ο ΟΡΕΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ

Ο ΟΡΕΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ

ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ

Εργαστήρια και Μετασχηματισμοί

- Α. Αβραμίου
- Β. Αβραμίου
- Γ. Αβραμίου
- Δ. Αβραμίου
- Ε. Αβραμίου
- Στ. Αβραμίου
- Ζ. Αβραμίου
- Η. Αβραμίου
- Θ. Αβραμίου
- Κ. Αβραμίου
- Λ. Αβραμίου
- Μ. Αβραμίου
- Ν. Αβραμίου
- Ξ. Αβραμίου
- Ο. Αβραμίου
- Π. Αβραμίου
- Ρ. Αβραμίου
- Σ. Αβραμίου
- Τ. Αβραμίου
- Υ. Αβραμίου
- Φ. Αβραμίου
- Χ. Αβραμίου
- Ψ. Αβραμίου
- Ω. Αβραμίου

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
 ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
 ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
 ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Κ. Αβραμίου

Α. Αβραμίου

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
 ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
 ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
 ΛΕΥΚΩΣΙΑ

2000

© Δήμος Κόνιτσας &
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΛΕΘΡΟΝ – Λουκάς Ρινόπουλος (2000)
Μασσαλίας 20α, 106 80 Αθήνα, τηλ.: 36.41.260, 36.45.057

ISBN 960-348-102-5

Ο ΟΡΕΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ

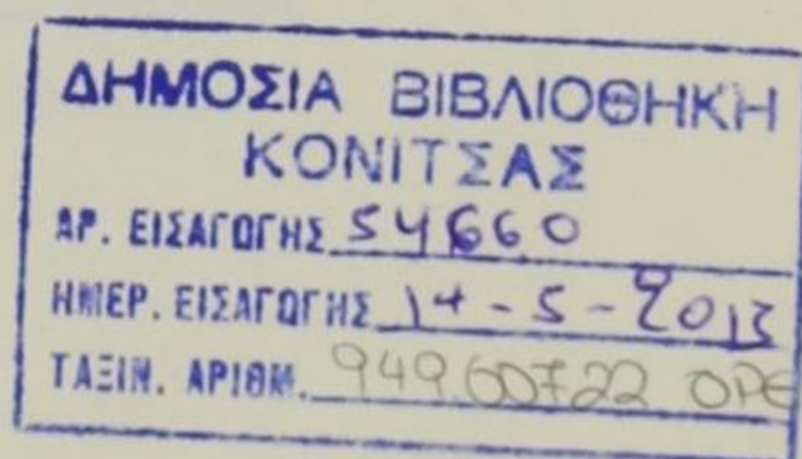
Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί

κείμενα:

Ε. Αλεξάκης
Μ. Αράπογλου
Γ.-Ε. Ασπράκη
Ε. Δέλτσου
Έ. Ζακοπούλου
Κ. Kaiser
Ε. Κοβάνη
U. Brunnbauer
Β. Νιτσιάκος
Α. Οικονόμου
R. Pichler
Β. Πολίτης-Στεργίου
Φ. Τσιμπιρίδου
Ε. Ψυχογιού

επιμέλεια:

Β. Νιτσιάκος - Χ. Κασίμης

Κωδ. Εγγραφή 8181

ΠΛΕΘΡΟΝ
ΔΗΜΟΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΤΟΜΟΥ

ΑΛΕΞΑΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ, Ερευνητής Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.

ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, Δρ. Ανθρωπογεωγραφίας.

ΑΣΠΡΑΚΗ ΓΑΒΡΙΕΛΛΑ-ΕΓΓΑΓΓΕΛΙΑ, Δρ. Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.

ΔΕΛΤΣΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, Δρ. Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.

ΖΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΕΡΣΗ, Ερευνήτρια ΕΚΚΕ.

KAISER KARL, Καθηγητής Πανεπιστημίου Γκρατς.

ΚΛΣΙΜΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών, ΕΚΚΕ.

ΚΟΒΑΝΗ ΕΛΕΝΗ, Ερευνήτρια ΕΚΚΕ.

BRUNNBAUER ULF, Ερευνητής Πανεπιστημίου Γκρατς.

ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΗΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ, Δρ. Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, ΠΤΙ ΕΤΒΑ.

ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΥ ΒΟΥΛΑ, Κοινωνιολόγος.

RICHLER ROBERT, Ερευνητής Πανεπιστημίου Γκρατς.

ΠΟΛΙΤΗΣ-ΣΤΕΡΓΙΟΥ ΒΑΓΓΕΛΗΣ, Αγροτικός Κοινωνιολόγος.

ΤΣΙΜΠΡΙΔΟΥ ΦΩΤΕΙΝΗ, Επίκουρος Καθηγήτρια Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

ΥΓΧΟΓΙΟΥ ΕΛΕΝΗ, Ερευνήτρια Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Εισαγωγή	11
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ-ΣΤΕΡΓΙΟΥ	
Ερευνητικές προσεγγίσεις του ορεινού χώρου στις κοινωνικές επιστήμες. Από τον 18ο στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα	23
ΦΩΤΕΙΝΗ ΤΣΙΜΠΙΡΙΔΟΥ	
«Πομάκος σημαίνει άνθρωπος του βουνού». Εννοιολογήσεις και βιώματα του «τόπου» στις κατασκευές και τις πολιτικές μειονοτικών περιθωριακών ταυτοτήτων....	35
ULF BRUNNBAUER	
Κοινωνική προσαρμογή σ' ένα ορεινό περιβάλλον: Πομάκοι και Βούλγαροι στην κεντρική Ροδόπη, 1830-1930	53
ROBERT PICHLER	
Ανοικτές ή κλειστές; Το περιβάλλον, η οικονομία και η κοινωνική οργάνωση των ορεινών κοινοτήτων στη βόρεια και νότια Αλβανία κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα	79
KARL KASER	
Κτηνοτροφία, συγγένεια, οικογένεια και οικολογία στον ορεινό χώρο της δυτικής Βαλκανικής (14ος-αρχές 20ού αιώνα).....	97
ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΑΛΕΞΑΚΗΣ	
Ο κύκλος ανάπτυξης της οικιακής ομάδας στην ορεινή κοινότητα Καστάνιανης Κόνιτσας	119
ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ	
Οικονομία και συγγένεια στις αρβανίτικες ορεινές κοινότητες του Κιθαιρώνα	149
ΕΛΕΝΗ ΨΥΧΟΓΙΟΥ	
Οι δρόμοι των νερών και των κοπαδιών: Οι τελευταίοι νομάδες κτηνοτρόφοι στη βορειοδυτική Πελοπόννησο	163
ΜΙΧΑΛΗΣ ΔΡΑΠΟΓΛΟΥ	
Οι εγκαταστάσεις στον ορεινό χώρο της βόρειας Πίνδου (19ος-20ός αιώνας)	185

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

Η ιστορικότητα του τόπου. Χρήσεις και μεταμορφώσεις του φυσικού χώρου
σε δύο ορεινές κοινότητες της Βαλκανικής: συγκριτική προσέγγιση 201

ΕΛΕΝΗ ΚΟΒΑΝΗ

Η οικονομία στις ακρώρειες του φυσικού της τοπίου 217

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΔΕΛΤΣΟΥ

Η οικότουριστική ανάπτυξη και ο προσδιορισμός της φύσης
και της παράδοσης: παραδείγματα από τη βόρεια Ελλάδα 231

ΓΑΒΡΙΕΛΛΑ-ΕΓΓΑΓΓΕΛΙΑ ΑΣΠΡΑΚΗ

Η δόμηση της τοπικής ταυτότητας στη Ραψάνη Ολύμπου 249

ΕΡΣΗ ΖΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Πολιτική δημογραφία του νομού Ιωαννίνων, 1961-1991.
Το φαινόμενο των καταγομένων 265

Εισαγωγή

Γιατί ο ορεινός χώρος και γιατί της Βαλκανικής; Αναζητώντας στοιχεία σχετικά με την ετυμολογία της λέξης «βαλκάνια», καθώς και για την ιστορία της ονοματολογίας του αντίστοιχου χώρου, διαπιστώσαμε έναν χαρακτηριστικό πλεονασμό στη φράση «ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής», αφού η ίδια η λέξη «balkan» στην τουρκική σημαίνει βουνό (Todorova 1997: 32). Βαλκάνια λοιπόν σημαίνει βουνά, κι αυτό από μόνο του δικαιολογεί την ενασχόληση με τον ορεινό χώρο, σε ό,τι αφορά στη συγκεκριμένη χερσόνησο.

Γιατί όμως της Βαλκανικής; Μήπως αναπαράγουμε στερεότυπα περί μιας ενότητας, η οποία κατασκευάστηκε μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες εξυπηρετώντας πολιτικές σκοπιμότητες; Μήπως συμβάλλουμε στη διαιώνιση ενός μύθου που έχει μάλιστα συνδυαστεί με προσβλητικές για τους ίδιους τους κατοίκους αυτής της περιοχής συνηχήσεις, στο πλαίσιο της παραγωγής μιας ετερότητας εκ μέρους του δυτικού κόσμου, της οποίας οι ιδεολογικές χρήσεις αλλά και οι πολιτικές καταχρήσεις κατά την πρόσφατη ιστορία είναι γνωστές;

Μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, αυτός ο απλός γεωγραφικός όρος προσέλαβε έντονες ιδεολογικές διαστάσεις, καθώς άρχισε να γίνεται συνώνυμος μιας πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, η οποία μέχρι σήμερα αντιμετωπίζεται σαν μια ανωμαλία στην περιφέρεια του δυτικού κόσμου. Το ουσιαστικό «βαλκανοποίηση» και στις μέρες μας σημαίνει την πολυδιάσπαση μιας ενότητας και τις συνακόλουθες «πρωτόγονες» συγκρούσεις ανάμεσα στις διάφορες φυλετικές, εθνοτικές, θρησκευτικές και άλλες ομάδες. Λίγο πολύ ο «πολιτισμένος» και «δημοκρατικός» κόσμος της Δύσης βλέπει στη Βαλκανική μια κατάσταση την οποία ταυτίζει με έναν «άλλο», που ωστόσο δεν είναι αντίθετός του, όπως στην περίπτωση του «οριενταλισμού», αλλά είναι ένας άλλος μεστός αμφισημιών στην οριακότητα και «ανωμαλία» του, και συνεπώς και στην επικινδυνότητά του (Todorova 1997: 3-20, Said 1978).

Ο λόγος για τα Βαλκάνια και τους Βαλκάνιους, ο «βαλκανισμός», αναζωπυρώθηκε την τελευταία δεκαετία με την αποσύνθεση των ενοτήτων που είχαν δημιουργηθεί με την

επικράτηση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» στο χώρο μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τις γνωστές αιματηρές συγκρούσεις που ήλθαν να επιβεβαιώσουν τα στερεότυπα και να ενισχύσουν την εικόνα μιας σπαρασσόμενης από εθνοτικές και εθνικές συγκρούσεις περιοχής, η οποία επιπλέον φτάνει, τουλάχιστον σε μια εκδοχή της —αυτή που αφορά στην Ορθοδοξία (με αφορμή τη στάση των Σέρβων)— να ταυτίζεται με τον «άλλον» στο πλαίσιο της θεωρίας των δύο νοοτροπιών, των δύο πολιτισμικών συστημάτων στους ίδιους τους κόλπους του δυτικού κόσμου (Hantigton 1996).

Ανεξάρτητα από την ίδια την ιστορική διαδικασία κατασκευής και χρήσης της εικόνας των Βαλκανίων, ανεξάρτητα από το πόσο αυτή αντιστοιχεί σε μια πραγματικότητα, είναι γεγονός ότι τα Βαλκάνια, εδώ και παραπάνω από έναν αιώνα, αντιμετωπίζονται από τον έξω κόσμο σαν ενότητα γεωπολιτική και πολιτισμική, κάτι που σε μεγάλο βαθμό το έχουν εσωτερικεύσει και οι ίδιοι οι λαοί αυτού του χώρου σε ό,τι αφορά τον αυτοπροσδιορισμό τους ως συλλογική οντότητα, στο μέτρο που δεν είχαν διαμορφώσει οι ίδιοι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο την ιδέα της ενότητας και μιας άλλης φυσικά εικόνας από τα μέσα. Και τούτο παρά τις ενδοβαλκανικές συγκρούσεις που προέκυψαν κατά την ανάδυση των εθνικών κινημάτων τον 19ο αιώνα (συγκρούσεις που είδαμε να αναβιώνουν και πρόσφατα) και τους ιδιότυπους απομονωτισμούς που είχαν επιβάλλει σε κάποιες περιπτώσεις τα καθεστώτα που επικράτησαν μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Stoianovich 1966 και 1994· Kaser 1998).

Πρόκειται όμως για την υιοθέτηση μιας εικόνας που άλλοι κατασκεύασαν για τους εαυτούς τους, για έναν ετεροπροσδιορισμό, προϊόν του εξουσιαστικού λόγου της Δύσης ή υπήρχαν αντικειμενικά δεδομένα σε ό,τι αφορά την ίδια τη δομή και την ιδεολογία των βαλκανικών κοινωνιών στα οποία στηρίχτηκε η διαμόρφωση μιας συλλογικής συνείδησης, μιας βαλκανικής ταυτότητας η οποία βεβαίως δεν είναι κάτι στατικό αλλά υπόκειται σε διαρκή επαναπροσδιορισμό και διαπραγμάτευση ανάλογα με τις εκάστοτε ιστορικές συγκυρίες;

Το ζήτημα είναι φυσικά αρκετά σύνθετο και δεν είναι στις προθέσεις μας να το αντιμετωπίσουμε σ' αυτήν εδώ την εισαγωγή. Δεχόμαστε πάντως ότι υφίσταται ούτως ή άλλως μια ενότητα, η οποία σε καμμία όμως περίπτωση δεν πρέπει να υποστασιοποιείται και να μυθοποιείται, ούτε πρέπει να αναιρεί τις ετερότητες και τις αντιθέσεις που υφίστανται στο πλαίσιο της και που παράγουν και τις συγκρούσεις. Κάτω από αυτούς τους όρους και η έννοια της ενότητας παραπέμπει σε μια ιστορική δυναμική, γεγονός που σημαίνει ότι και αυτή υπόκειται σε διαρκείς αναθεωρήσεις και επαναπροσδιορισμούς στο εσωτερικό της, με βάση τα εκάστοτε ζητούμενα, τις αγωνίες του εκάστοτε ιστορικού παρόντος. Είμαστε άλλωστε της άποψης ότι η πρόσληψη του παρελθόντος και η διαχείρισή του καθορίζεται από το παρόν.

Από την άλλη πλευρά, είναι βέβαιο ότι η ενότητα δεν νοείται, δεν αντιμετωπίζεται αλλά ούτε και βιώνεται με τον ίδιο τρόπο από όλα τα μέρη που υποτίθεται πως την α-

παρτίζουν, όπως είναι επίσης βέβαιο ότι και στο πλαίσιο αυτής της ενότητας διαμορφώνονται εξουσιαστικοί λόγοι και ηγεμονικές αντιλήψεις, ότι οι παραδόσεις κάποιων είναι «πιο ίσες» από αυτές κάποιων άλλων, ότι οι συνθέσεις και εδώ αποτυπώνουν σχέσεις εξουσίας. Είναι αρκετό νομίζουμε να σκεφτεί κάποιος τη θέση των μουσουλμανικών πληθυσμών στη Βαλκανική μετά την κατάρρευση της οθωμανικής αυτοκρατορίας και την ανάδυση των εθνών-κρατών.

Η Μ. Todofova, μια ιστορικός βαλκανικής καταγωγής, γράφει σχετικά με το ζήτημα της ενότητας στο βιβλίο της *Imagining the Balkans*:

[...] Εξετάζοντας τις διαφορετικές ιστορικές κληρονομίες που έχουν διαμορφώσει τη νοτιοανατολική ευρωπαϊκή χερσόνησο, δύο κληρονομίες μπορούν να θεωρηθούν ως οι πιο κρίσιμες. Η μία είναι η χιλιετία του Βυζαντίου με τις βαθιές πολιτικές, θεσμικές, νομικές, θρησκευτικές, και πολιτισμικές επιρροές. Η άλλη είναι η μισή χιλιετία της οθωμανικής κυριαρχίας, που έδωσε στη χερσόνησο το όνομά της και εγκαθίδρυσε την πιο μακρά περίοδο πολιτικής ενότητας που απέκτησε ποτέ. Κατά την οθωμανική περίοδο, ένα μέρος της νοτιοανατολικής Ευρώπης δεν απέκτησε μόνο ένα νέο όνομα —Βαλκάνια— αλλά είναι κυρίως τα οθωμανικά στοιχεία ή αυτά που θεωρούνται ως τέτοια που προκάλεσαν τα τρέχοντα στερεότυπα. Πέρα από την ανάγκη για μια περίπλοκη θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση στα προβλήματα της οθωμανικής κληρονομιάς, φαίνεται ότι το συμπέρασμα ότι τα Βαλκάνια είναι η οθωμανική κληρονομιά δεν είναι υπερβολικό (Todofova 1997: 12).

Είναι ενδιαφέρον να πούμε επιπλέον ότι η Todofova θεωρεί ότι η οθωμανική κληρονομιά φέρει κυρίως τη σφραγίδα του 18ου και 19ου αιώνα. Με βάση αυτή τη θεώρηση —ότι τα Βαλκάνια είναι ισοδύναμα προς την οθωμανική κληρονομιά των τελευταίων αιώνων— προκύπτει και η τοποθέτηση ότι τα Βαλκάνια αρχίζουν να χάνουν την ταυτότητά τους καθώς εκσυγχρονίζονται ή, μ' άλλα λόγια, καθώς «δυτικοποιούνται». Μάλιστα, εκφράζεται η άποψη ότι στο πλαίσιο της διαδικασίας του «εξευρωπαϊσμού» των Βαλκανίων (έκφραση που υπονοεί τη διαφορά), εμφανίζονται μια σειρά από φαινόμενα όπως ο ορθολογισμός, η εκκοσμίκευση, η εμπορευματοποίηση, η εκβιομηχάνιση, η διαμόρφωση αστικής τάξης, εθνών-κρατών κλπ., τα οποία υποσκάπτουν την οθωμανική κληρονομιά και εμποδίζουν μια νέα κατάσταση, η οποία κάθε άλλο παρά εκφράζει την ουσία της «Βαλκανικότητας»: αντίθετα, αντανακλά τις επιπτώσεις του εξευρωπαϊσμού. Αυτή η θέση προφανώς καταδεικνύει με έναν μάλλον ειρωνικό τρόπο ότι, συν τοις άλλοις, αυτά τα οποία καταμαρτυρεί στους Βαλκάνιους ο δυτικός εξουσιαστικός λόγος είναι προϊόντα της επιβολής του.

Μπορεί τελικά να υποστηρίξει κανείς ότι τα βασικά χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν το στερεότυπο του Βαλκάνιου σήμερα, τα βασικά στοιχεία της εικόνας που έχει κατασκευαστεί, είναι ιστορικά παράγωγα της ενσωμάτωσης της Βαλκανικής στο δυτικό κόσμο και συγκεκριμένα το αποτέλεσμα των δυσκολιών που αυτή αντιμετώπισε είτε γε-

νικά ως διαδικασία εκσυγχρονισμού είτε μετάβασης από μια πολυεθνική αυτοκρατορία σε επιμέρους έθνη-κράτη, τα οποία έπρεπε μάλιστα να έχουν εσωτερική ομοιογένεια. Ως προς το δεύτερο, ειδικά, πρέπει να πούμε ότι ένα συστατικό στοιχείο των κοινωνιών αυτών κατά την οθωμανική περίοδο, όπως η συνύπαρξη διαφορετικών εθνοτικών ομάδων και η πολυ-πολιτισμικότητα, καθίσταται βασικό πρόβλημα και εμπόδιο σε ό,τι αφορά τα εθνικά κινήματα που στοχεύουν στη διαμόρφωση εθνών-κρατών με «καθαρά» εθνολογικά χαρακτηριστικά. Έτσι, η διαδικασία ομογενοποίησης εκ των πραγμάτων προκαλεί εντάσεις, συγκρούσεις, διεκδικήσεις και αποκλεισμούς στο πλαίσιο των γνωστών εθνικών ανταγωνισμών, από τους οποίους άλλοι κερδίζουν κι άλλοι χάνουν (ή έτσι νομίζουν), ενώ κάποιες εθνοτικές ομάδες δεν καταφέρνουν καν να πραγματοποιήσουν τη μετάβασή τους στο έθνος με τη μορφή ενός κράτους.

Η «βαλκανοποίηση» λοιπόν των Βαλκανίων ίσως πρέπει να θεωρηθεί διαδικασία σύστοιχη της μετάβασής τους, του εκσυγχρονισμού τους, και να μην αποδίδεται σε κάποια «φυσικά» χαρακτηριστικά των λαών ούτε στην πολιτισμική κληρονομιά τους.

Αυτή η διαδικασία χρήζει επιστημονικών προσεγγίσεων όχι μόνο σε μακρο-ιστορικό αλλά και σε μικρο-ιστορικό επίπεδο. Χρειαζόμαστε τόσο τοπικές και θεματικές μονογραφίες όσο και συγκριτικές μελέτες, για να μπορέσουμε να απαντήσουμε σε ερωτήματα που προκύπτουν και αφορούν είτε γενικά ζητήματα σχέσεων και των εξελίξεών τους μέσα στο χρόνο είτε προβλήματα ερμηνείας φαινομένων που ανακύπτουν σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Επιπλέον, το βαλκανικό παρόν προβάλλει ιδιαίτερα προκλητικό για τις κοινωνικές επιστήμες, που έχουν πια μπροστά τους ένα διαφορετικό τοπίο αλλά και ένα νέο πεδίο έρευνας και μελέτης.

Αν υπάρχουν ανοιχτά ζητήματα σε ό,τι αφορά στη χρονικότητα ή την ιστορικότητα του φαινομένου που μας απασχολεί, ανοιχτά είναι επίσης τα ζητήματα που αφορούν στο χώρο, στη γεωγραφία, στο τι είναι και τι δεν είναι Βαλκάνια, πού αρχίζουν και πού τελειώνουν. Είναι γνωστό ότι έχουν εκφραστεί δισταμένες απόψεις ως προς την γεωγραφία των Βαλκανίων και μάλιστα, στις διάφορες εκδοχές αυτής της γεωγραφίας ο βαλκανικός χώρος επεκτείνεται ή συρρικνώνεται κατά το δοκούν, ώστε κάποιες χώρες άλλες φορές να θεωρούνται βαλκανικές κι άλλες όχι. Για παράδειγμα, κάποιοι μελετητές αποκλείουν από τα Βαλκάνια χώρες ή περιοχές όπως η Ελλάδα, η Δαλματία, η Τρανσυλβανία, ενώ ορισμένοι δέχονται την Ουγγαρία ως βαλκανική χώρα. Εμείς συγκλίνουμε με την άποψη του Stoianovich, η οποία είναι πιο ελαστική και απορρίπτει τον γεωγραφικό ντετερμινισμό προωθώντας την αντίληψη ενός πολιτισμικού χώρου και μιας ενότητας που δεν είναι δυνατόν να ταυτίζεται απολύτως με έναν αυστηρά οριοθετημένο γεωγραφικό χώρο ούτε και να περιχαρακώνεται σε σύνορα που έτσι κι αλλιώς είναι αμφισβητούμενα και διαπραγματεύσιμα. Βέβαια, υπάρχει ένας πυρήνας αλλά ο πολιτισμός μπορεί να υπερβαίνει τα όριά του, και άλλοι πολιτισμοί μπορεί να διεισδύουν στους κόλπους του.

Ο Stoianovich ορίζει γεωγραφικά την περιοχή με βάση πέντε ορεινά συστήματα: της Πίνδου, των Δειναρικών Άλπεων στη δύση, τη Ροδόπη στο κέντρο και νοτιοανατολικά και τις Καρπαθιο-Τρανσυλβανικές και Βαλκανικές Άλπεις στα βορειοανατολικά, τα οποία περικλείονται από τέσσερις θάλασσες (Αδριατική και Ιόνιο στα δυτικά, Αιγαίο νότια και Μαύρη θάλασσα ανατολικά). Αυτός ο χώρος αντιστοιχεί κατά βάση σε μια πολιτισμική ενότητα, η οποία βεβαίως δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να θεωρείται «στεγανοποιημένη» (Stoianovich 1966: 3-5).

Η παρούσα έκδοση προέκυψε από το συνέδριο «Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής», που συνδιοργάνωσαν στην Κόνιτσα, το Μάιο του 1998, το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, το Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ και ο Δήμος Κόνιτσας.

Χρονικά καλύπτει κυρίως τη νεώτερη και σύγχρονη περίοδο, ενώ γεωγραφικά το πεδίο περιορίζεται στο νοτιοδυτικό τμήμα των Βαλκανίων με προτεραιότητα στον ελλαδικό χώρο. Αυτό είναι αποτέλεσμα των πρακτικών δυσκολιών σε ό,τι αφορά την επικοινωνία των επιστημόνων σ' αυτό το χώρο και όχι κάποιων συγκεκριμένων επιστημονικών επιλογών. Ωστόσο, οι περιπτώσεις μελέτης από αυτό το τμήμα των Βαλκανίων, έχοντας σε ορισμένες περιπτώσεις και τη συγκριτική διάσταση, θέτουν, νομίζουμε, αρκετά αντιπροσωπευτικά ορισμένα καίρια ζητήματα που αφορούν τη συγκρότηση του ορεινού χώρου της Βαλκανικής, την ιστορία της σχέσης του ανθρώπου με το συγκεκριμένο αυτό φυσικό περιβάλλον, την ανάπτυξη των ορεινών οικονομικών συστημάτων με κεντρική δραστηριότητα την κτηνοτροφία και τις συναφείς ή συμπληρωματικές παραγωγικές δραστηριότητες, την κοινωνική συγκρότηση με έμφαση στην εστιακή ομάδα, την ταυτότητα των διάφορων εθνοτικών ομάδων σε σχέση με τα χαρακτηριστικά του χώρου, και κυρίως με το ίδιο το βουνό ως σύμβολο, το μετασχηματισμό των τοπικών κοινωνιών αλλά και των αντίστοιχων πολιτισμικών συστημάτων και βεβαίως του ορεινού τοπίου, την ιδεολογική χρήση του ορεινού χώρου στο πλαίσιο των εθνικών ιδεολογιών αλλά και κάποιων εκδοχών της οικολογίας, σε συνδυασμό με τις νέες μορφές ανάπτυξης όπως ο αγρο-οικοτουρισμός.

Η συμβολοποίηση του βουνού ως «εργαστηρίου της φύσης» στο πλαίσιο του νατουραλισμού του 18ου αιώνα αλλά και οι συνακόλουθες μυθοποιήσεις του ορεινού χώρου στην Ευρώπη, όπου βεβαίως μέσω της ανάπτυξης της επιστήμης της Ανθρωπογεωγραφίας αλλά και των διεπιστημονικών προσεγγίσεων στον 20ό αιώνα επικρατούν άλλες αντιλήψεις που προβάλλουν τον ορεινό χώρο περισσότερο ως «κοινωνικό προϊόν», κάτι δηλαδή που συγκροτείται κοινωνικά, στη Βαλκανική παρουσιάζει άλλες διαστάσεις. Αναφερόμενος στο ελληνικό παράδειγμα, ο Β. Πολίτης-Στεργίου δείχνει πώς το βουνό από κατοικία των θεών στην αρχαιότητα έγινε καταφύγιο των κλεφτών και κίβωτός του ελληνικού πολιτισμού ως έδρα των «ελεύθερων κοινοτήτων» κατά την περίοδο της οθωμανι-

κής κυριαρχίας, με αποτέλεσμα να συμβολοποιηθεί στο πλαίσιο της εθνικής ιδεολογίας. Αυτή η ιδεολογική χρήση ανήγαγε το βουνό σε ένα σύμβολο μιας αιώνιας ελληνικότητας, που προσέλαβε έντονες πολιτικές διαστάσεις στο πλαίσιο των ανταγωνιστικών εθνικισμών που αναπτύχθηκαν στη Βαλκανική στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Με πολύ μεγάλη δυσκολία και με το έργο κάποιων διανοητών που υπήρξαν μάλλον αιρετικοί (όπως ο Κ. Καραβίδας), θα γίνει το πέρασμα από το βουνό ως σύμβολο της εθνικής ελευθερίας στον ορεινό χώρο στο βουνό ως κοινωνική πραγματικότητα, μέρος του αγροτικού χώρου. Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να αναδείξει και τον ενοποιητικό ρόλο του βουνού στη Βαλκανική, σε αντίθεση με τον διαχωριστικό ρόλο που παρήγαγαν οι εθνικές ρητορικές.

Η Φ. Τσιμπιρίδου μας μεταφέρει από την εθνική στην τοπική-εθνοτική κλίμακα σε ό,τι αφορά τη συμβολική χρήση του βουνού. Στην περίπτωση των Πομάκων της Ροδόπης, αντίθετα μ' αυτό που γνωρίζουμε για άλλες ορεινές ομάδες —π.χ. οι Βλάχοι και οι Σαρακατσάνοι—, το βουνό έχει συμβολοποιηθεί σε ό,τι αφορά στη συγκρότηση της συλλογικής τους ταυτότητας, όχι ως τόπος ελευθερίας και ανωτερότητας αλλά ως τόπος μη-κοινωνικός, επικίνδυνος, μετέωρος και περιθωριακός, γεγονός που παραπέμπει σε μια βιωματική σχέση μ' αυτόν γεμάτη αγωνία, φόβο αλλά και σε αισθήματα αστάθειας και παρέκκλισης, σε μια σχέση που τονίζει ακόμα περισσότερο τα σύνδρομα του φόβου και της ντροπής που χαρακτηρίζουν την κοινωνική συμπεριφορά των Πομάκων. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι η σχέση αυτή αλλάζει, όταν εγκαταλείπουν τα χωριά και εγκαθίστανται στην πόλη. Εδώ το βουνό αρχίζει να σημασιοδοτείται διαφορετικά, καθώς την εγκατάλειψή του διαδέχεται μια φαντασιακή επιστροφή σ' αυτό, στο πλαίσιο της οποίας οι αρνητικές συνδηλώσεις που ίσχυαν πριν δίδουν τη θέση τους σε κάποιες θετικές, όπως στις έννοιες «αγνός» και «θρησκευόμενος». Πρόκειται για μια επαναδιαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας, που συνοδεύεται από διαδικασίες απεμπλοκής της από τα σύνδρομα που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Η μετάβαση αυτή φαίνεται από την ανάλυση να συνοδεύεται από μια σειρά αντιφάσεων. Το βουνό γίνεται κι αυτό αντικείμενο αντιφατικών συμβολικών χρήσεων, γι' αυτό και η στάση τους απέναντι σ' αυτό το κεντρικό «σημείο» της ταυτότητάς τους είναι αμφίσημη.

Η σχέση κοινωνίας φυσικού περιβάλλοντος, η οικολογική προσαρμογή των ορεινών πληθυσμών γενικά, με κεντρικό άξονα φυσικά την κτηνοτροφική παραγωγική δραστηριότητα, έχει απασχολήσει αρκετά την ανθρωπολογική θεωρία, καθώς το παράδειγμα της κτηνοτροφίας χρησιμοποιήθηκε συχνά για την τεκμηρίωση θεωριών οικολογικού ντετερμινισμού, λόγω της εμφανούς και έντονης επίδρασης των φυσικών συνθηκών στην κοινωνική συγκρότηση και τον τρόπο ζωής των κτηνοτροφικών ομάδων και ιδιαίτερα των νομάδων. Οι θεωρίες αυτές έχουν βεβαίως εδώ και καιρό αμφισβητηθεί, ενώ έχει πειστικά υποστηριχτεί η άποψη ότι το φυσικό περιβάλλον μπορεί να υπαγορεύει χρήσεις και

να επιδρά στη διαμόρφωση και εξέλιξη των κοινωνιών αλλά δεν είναι αυτό που καθορίζει μονόπλευρα τα συστήματα κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης. Κατά τον D. Ingold, οι οικολογικές σχέσεις στις κτηνοτροφικές κοινωνίες απορρέουν από την εφαρμογή μιας κοινωνικής λογικής και όχι αντίστροφα (Ingold 1980: 81). Τις τελευταίες μάλιστα δεκαετίες έχουν γίνει αρκετές εθνογραφικές μελέτες που απέδειξαν ότι το ευρύτερο ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται οι κτηνοτροφικές κοινωνίες είναι καθοριστικό για τη διαμόρφωση και εξέλιξή τους.

Στο παρόν βιβλίο η άποψη αυτή τεκμηριώνεται με συγκεκριμένα παραδείγματα συγκριτικού χαρακτήρα από τον ορεινό χώρο της Βαλκανικής από τους Brunnbauer, Pichler και Kazer. Ο Brunnbauer, εξετάζοντας τις μορφές προσαρμογής δύο ομάδων της Κεντρικής Ροδόπης, των σλαβόφωνων μουσουλμάνων και των χριστιανών Βουλγάρων κατά την χρονική περίοδο 1830-1930, αποδεικνύει ότι παράγοντες όπως το ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο και ο τρόπος με τον οποίο ενσωματώνονται οι τοπικές ομάδες σ' αυτό είναι ιστορικά εξίσου σημαντικοί με τους οικολογικούς. Στη συγκεκριμένη περίπτωση παρουσιάζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις δύο ομάδες, οι οποίες οφείλονται σε ιστορικούς, πολιτικούς και άλλους παράγοντες, άσχετους με τους καταναγκασμούς του φυσικού περιβάλλοντος. Από τη μια μεριά οι Πομάκοι αναπτύσσουν μια γενικευμένη γεωργοκτηνοτροφική οικονομία αυτάρκειας, παρουσιάζοντας πιο κλειστό χαρακτήρα και μεγαλύτερη απομόνωση και από την άλλη, οι Βούλγαροι εξειδικεύονται σε τεχνικά επαγγέλματα που υπαγορεύουν την εποχιακή μετανάστευση του ανδρικού πληθυσμού, ενώ έχουν μια πιο εκχρηματισμένη οικονομία και περισσότερες επαφές με τον έξω κόσμο. Η όλη ανάλυση δείχνει ότι καθοριστικός παράγοντας για την εξέλιξη των τοπικών αυτών κοινωνιών κατά τη συγκεκριμένη περίοδο υπήρξε η μετάβαση από το οθωμανικό σύστημα στα έθνη-κράτη, γεγονός που σηματοδότησε τη διάσπαση του ενιαίου αυτού ορεινού χώρου, δημιουργώντας ανυπέροβλητα προβλήματα και στις ίδιες τις οικονομικές λειτουργίες που είχαν αναπτυχθεί στο πλαίσιο αυτής της ενότητας. Έτσι, η Ροδόπη που πριν ήταν ενοποιητικός παράγοντας τώρα γίνεται διαιρετικός.

Το παράδειγμα του Pichler, συγκριτικό κι αυτό, μας έρχεται από την Αλβανία και αφορά στη σχέση περιβάλλοντος, οικονομίας και κοινωνικής οργάνωσης σε δύο ορεινές περιοχές, κατά το πρώτο μισό του 20ού αι., το Ντουκάτσιν στο βορρά και το Κουρβελέσι στο νότο. Η σύγκριση ανάμεσα στα παραγωγικά συστήματα και την κοινωνική οργάνωση των δύο αυτών περιοχών, με κοινά εν πολλοίς οικολογικά χαρακτηριστικά, δείχνει επίσης ότι μια σειρά από οικολογικούς παράγοντες έχουν ιστορικά διαφοροποιήσει τις τοπικές κοινότητες ως προς το «κλειστό ή ανοιχτό» του χαρακτήρα τους, γεγονός που είχε ευρύτερες συνέπειες στην εξέλιξή τους. Στο Κουρβελέσι, οι σχετικά μεγάλες μετακινήσεις για την εξεύρεση κατάλληλων χειμαδιών σε μια μεγάλη γεωγραφική κλίμακα έφεραν τους κτηνοτρόφους σε επαφή με άλλους τόπους και ανθρώπους, ενώ η ίδια η επα-

φή με τους κρατικούς μηχανισμούς και την οικονομία της αγοράς υπαγόρευσε ακόμα και αναζήτηση άλλων βιοποριστικών δραστηριοτήτων, όπως μισθωτή εργασία, που σήμαινε μετανάστευση. Όλα αυτά δημιούργησαν συνθήκες έντονων επαφών με τον έξω κόσμο και ένα άνοιγμα της τοπικής κοινωνίας σε μηνύματα και ιδέες, γεγονός που προκάλεσε αλλαγές και στους τοπικούς θεσμούς. Στο Ντουκάτσιν, αντίθετα, ο συγκεκριμένος τρόπος παραγωγής, με τις μικρές μετακινήσεις και το συνδυασμό με μικρές γεωργικές καλλιέργειες που εξασφάλιζαν οικονομική αυτάρκεια στα νοικοκυριά κράτησε τις τοπικές κτηνοτροφικές κοινότητες πιο κλειστές και εσωστρεφείς.

Ο Kaser αναφέρεται στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της δυτικής Βαλκανικής και σε μια μεγαλύτερη ιστορική διάρκεια που εκτείνεται από τον 14ο ως τις αρχές του 20ού αιώνα, θίγοντας επίσης το ζήτημα της οικολογίας και της κοινωνικής συγκρότησης σε ό,τι αφορά τις κτηνοτροφικές ομάδες του ορεινού χώρου. Η άποψη που εκφράζει είναι ό,τι παρότι η διευρυμένη οικογένεια είναι κοινό χαρακτηριστικό των κτηνοτροφικών κοινοτήτων του ορεινού χώρου της Βαλκανικής, αυτή διαφοροποιείται —κατά τόπους και εθνοτικές ομάδες— τόσο ως προς το μέγεθος όσο και ως προς τη δομή. Φαίνεται γενικά ότι οι ανάγκες φροντίδας και διαχείρισης του κοπαδιού στις συγκεκριμένες οικολογικές συνθήκες οδηγούν στην επικράτηση διευρυμένων μορφών εστιακής οργάνωσης, αλλά ούτε η παρουσία τους ούτε οι μορφές τους μπορούν να αποδοθούν απόλυτα σε οικολογικούς παράγοντες. Λόγοι ιστορικοί, όπως η ανάγκη ασφάλειας και άμυνας, πολιτικοί, όπως η απουσία αποτελεσματικών κρατικών δομών αλλά και γενικότεροι οικονομικοί, όπως και πολιτισμικοί, έχουν συμβάλλει στην καθιέρωση διαφόρων τύπων διευρυμένων κτηνοτροφικών εστιακών ομάδων.

Το θέμα της εστιακής ομάδας σε μια κοινότητα μαστόρων, την Καστάνιανη Κονίτσης, εξετάζει και ο Ε. Αλεξάκης, με βάση τη διαδικασία διεύρυνσης-διάσπασης, όπως αυτή προκύπτει από δύο απογραφές κατά τη δεκαετία του 1920, προσπαθώντας να εξηγήσει την εμμονή της διευρυμένης οικογένειας, παρά τις κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές που γνωρίζει η κοινότητα καθώς μετατρέπεται από κτηνοτροφική σε ομάδα μαστόρων. Την επιβίωση αυτή την αποδίδει στις ίδιες τις ανάγκες οργάνωσης και λειτουργίας των «μπουλουκιών» των μαστόρων, αφού η καθυστέρηση της διάσπασης των οικογενειών κορμού ευνοούσε τη συνεργασία στο πλαίσιο της επαγγελματικής δραστηριότητας, καθώς οι ομάδες συνεργασίας των μαστόρων συγκροτούνταν με βάση τη συγγένεια κι έτσι τα αδέρφια είχαν τη δυνατότητα να ασκούν και άλλες δραστηριότητες στο πλαίσιο της ίδιας εστιακής ομάδας.

Η σχέση οικονομίας και συγγένειας απασχολεί επίσης τη μελέτη της Α. Οικονόμου, που αναφέρεται σε δύο αρβανίτικες ορεινές κοινότητες της Αττικής. Εδώ φαίνεται καθαρά πώς οι αλλαγές στο ευρύτερο πλαίσιο και ο εκσυγχρονισμός γενικά επηρέασαν κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα την κοινωνική οργάνωση της παραγωγής και οδή-

γησαν στο μετασχηματισμό της εστιακής ομάδας. Η συγγραφέας διαπιστώνει σήμερα την κυριαρχία της πυρηνικής οικογένειας και, σε ό,τι αφορά τη συγγένεια, την κυριαρχία του αμφιπλευρικού συστήματος. Παρατηρεί ακόμα ότι η συμμετοχή των μελών του νοικοκυριού στην παραγωγική δραστηριότητα μειώνεται, άλλες μορφές συνεργασίας εγκαταλείπονται, ενώ αυξάνεται η χρήση ξένης εργασίας και η γειτνίαση με τα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα, Ελευσίνα, Θήβα, Ασπρόπυργο) απορροφά μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού της περιοχής. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι οι κοινότητες αυτές, παρά τις μεγάλες ανακατατάξεις που βιώνουν, καταφέρνουν να διατηρήσουν έναν δυναμικό χαρακτήρα προσαρμοζόμενες στις νέες συνθήκες αστικοποίησης, τουριστικής ανάπτυξης, νέων καταναλωτικών ηθών κλπ., χωρίς να χάνουν την κατά βάση δασο-αγροτοκτηνοτροφική φυσιογνωμία τους.

Πιο χαρακτηριστικό πάντως παράδειγμα κοινωνικής αλλαγής αποτελεί η ομάδα των κτηνοτρόφων στην Πελοπόννησο που μελέτησε η Ε. Ψυχογιού. Σ' αυτή την περίπτωση πρώην νομάδες κτηνοτρόφοι —κατά την άποψη της συγγραφέως Σαρακατσάνοι προερχόμενοι από την Πίνδο— αποκτώντας έγγεια ιδιοκτησία στα χειμαδιά μετατράπηκαν σε «μεταβατικούς» κτηνοτρόφους με σταθερή κατοικία στον κάμπο και με την πάροδο του χρόνου αφομοιώθηκαν σε μεγάλο βαθμό από την τοπική κοινωνία, διατηρώντας ωστόσο μια αίσθηση διαφοράς και μια συνείδηση ιδιαιτερότητας. Πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αντίστασης μιας πολιτισμικής ταυτότητας μέσα σε γενικές συνθήκες αφομοίωσης, μολονότι εμφανίζεται ισχυρή στους γεροντότερους και φαίνεται να υποχωρεί στις νεώτερες γενιές.

Οι μετασχηματισμοί των οικονομικών και κοινωνικών συστημάτων του ορεινού χώρου αποτυπώνονται ιστορικά στο τοπίο, γεγονός που σημαίνει ότι και εδώ, παρά τα σταθερά χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος, στο μέτρο που αυτό κοινωνικοποιείται και μετατρέπεται σε πολιτισμικό χώρο, δηλαδή σε τόπο με μια ταυτότητα, υφίσταται μεταμορφώσεις ανάλογες των ιστορικών εξελίξεων. Αυτό φαίνεται από δύο εργασίες, από τις οποίες η μία αφορά το μετασχηματισμό μιας ορεινής ενότητας κατά τη μετάβαση από την προβιομηχανική στη βιομηχανική εποχή και η άλλη τις μεταμορφώσεις του φυσικού περιβάλλοντος σε δύο κοινότητες που από ένα σημείο και ύστερα εντάσσονται σε διαφορετικά πολιτικο-κοινωνικά συστήματα.

Η κεντρική θέση του Μ. Αράπογλου στο άρθρο του είναι ότι στη Β. Πίνδο, κατά την προβιομηχανική περίοδο, ουσιαστικά μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, επικρατεί ένα συγκεκριμένο σύστημα οργάνωσης της κοινοτικής έκτασης, που χαρακτηρίζεται από τους τύπους των εγκαταστάσεων που δημιουργήσαν οι άνθρωποι για να εξυπηρετήσουν τις παραγωγικές τους ανάγκες μέσα σε συγκεκριμένες συνθήκες. Οι εγκαταστάσεις αυτές παρουσιάζουν πολυκυτταρική μορφή, καθώς χαρακτηρίζονται από τη διασπορά τους στο χώρο με μια λογική προσαρμογής στα οικολογικά δεδομένα και άριστης αξιοποίησης των

φυσικών πόρων με βάση την γεωργο-κτηνοτροφία αλλά και τις συμπληρωματικές μεταποιητικές και άλλες δραστηριότητες που αναπτύσσονται στο χώρο. Με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνεται ένα συγκεκριμένο τοπίο, που το χαρακτηρίζει τόσο η ενότητα όσο και η ποικιλία και φέρει τη σφραγίδα των τοπικών πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων. Όλα αυτά ανατρέπονται με τη μετάβαση στη σύγχρονη εποχή, καθώς τα νέα οικονομικά, τεχνολογικά και δημογραφικά δεδομένα οδηγούν το προηγούμενο σύστημα σε κατάρρευση. Στο μέτρο που συνεχίζει να υφίσταται αγροτική παραγωγή στο χώρο, αυτή αφενός παρουσιάζει συγκεντρωτικά και εντατικά χαρακτηριστικά και αφετέρου υπακούει στους κανόνες της οικονομίας της αγοράς αλλά και της σύγχρονης κοινωνίας, με αποτέλεσμα και η οργάνωση του χώρου και η αισθητική του τοπίου να αλλάζουν.

Η ιστορικότητα του τοπίου, όπως τεκμηριώνεται με το συγκριτικό παράδειγμα δύο κοινωνιών μικρής κλίμακας, απασχολεί και τους Β. Νιτσιάκο και Β. Παπαπέτρου. Παρουσιάζουν τις μεταμορφώσεις του τοπίου σε δύο κοινότητες, που ενώ ιστορικά είχαν πολλά κοινά στοιχεία, με την ένταξή τους σε διαφορετικά κοινωνικο-πολιτικά συστήματα, η μια στο ελληνικό (Αρίστη Ζαγορίου) και η άλλη στο αλβανικό κράτος (Μπουλιάρτι Δρόπολης), γνώρισαν ριζικές αλλαγές που επηρέασαν τη σχέση της τοπικής κοινωνίας με το φυσικό περιβάλλον. Πρόκειται για δύο συγκεκριμένα εθνογραφικά παραδείγματα, που δείχνουν πώς η μακρο-ιστορία και το ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη σχέση κοινωνίας-φύσης σε τοπικό επίπεδο και πώς μ' αυτό τον τρόπο μετασχηματίζεται το τοπίο.

Η παρακμή του ορεινού χώρου, η δημογραφική αποψίλωση και η κατάρρευση του κοινωνικο-οικονομικού και πολιτισμικού αυτού προτύπου που σημάδεψαν ως φαινόμενα όχι μόνο τον βαλκανικό αλλά και τον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο στην εποχή της εκβιομηχάνισης και του εκσυγχρονισμού αντιμετωπίζονται πια με έναν διαφορετικό τρόπο, που υπαγορεύεται ουσιαστικά από τα αδιέξοδα της οικονομικής ανάπτυξης, τα οικολογικά προβλήματα, τις αρνητικές διαστάσεις της αστικοποίησης και της μαζικότητας της σύγχρονης κοινωνίας, τα ζητήματα ποιότητας της ζωής κλπ.. Αυτά που πριν θεωρούνταν στοιχεία μειονεξίας και, εν πάσει περιπτώσει, χαρακτηριστικά που δεν μπορούσαν να συμβαδίσουν με τις επιταγές του συγκεκριμένου προτύπου ανάπτυξης, τώρα αρχίζουν να αντιμετωπίζονται ως πλεονεκτήματα κάτω από την οπτική μιας άλλης αξιοποίησης αυτού του χώρου που συνδέεται με τα νέα αιτήματα εναλλακτικών μορφών οικονομικής ανάπτυξης αλλά και εναλλακτικών σχέσεων της οικονομίας με την κοινωνία και τον πολιτισμό.

Τις γενικές διαστάσεις αυτού του ζητήματος θίγει η Ε. Κοβάνη, η οποία μάλιστα θεωρεί ότι για να μετατραπούν τα μειονεκτήματα σε συγκριτικά πλεονεκτήματα θα πρέπει να εξασφαλιστούν δύο βασικές προϋποθέσεις. Η δημογραφική ισορροπία και η εφαρμογή στρατηγικών που θα εξασφαλίζουν την αειφορία.

Ο οικότουρισμός αποτελεί μία από τις νέες εκδοχές των εναλλακτικών μορφών τουριστικής ανάπτυξης, που δεν περιορίζεται απλά στη χρήση του φυσικού και του πολιτισμικού περιβάλλοντος αλλά, όπως υποστηρίζει η Ε. Δέλτσου, συμβάλλει στην «κατασκευή» μιας εικόνας τόσο της φύσης όσο και της παράδοσης ενός τόπου. Χρησιμοποιώντας τρία εμπειρικά παραδείγματα από τη Β. Ελλάδα, η Δέλτσου καταλήγει στην άποψη ότι ο τουρισμός συνιστά μια «διαμορφώτρια μορφή ισχύος» που κατασκευάζει και ανακατασκευάζει τη φύση και την παράδοση σύμφωνα με τις ανάγκες του, κατασκευάζοντας έτσι ουσιαστικά το παρόν των κοινοτήτων, γεγονός που σημαίνει ότι δεν μένει απλά στη διαμόρφωση αντιλήψεων για το παρελθόν.

Η χρήση όμως της παράδοσης ή όψεών της δεν συνιστά μόνο στοιχείο τουριστικής αξιοποίησης στο πλαίσιο αυτής της επιστροφής στον ορεινό χώρο αλλά και μηχανισμό επαναδιαπραγμάτευσης τοπικών ταυτοτήτων. Το παράδειγμα της Ραψάνης Ολύμπου, που μελέτησε η Γ. Ασπράκη, είναι αρκετά χαρακτηριστικό ως προς αυτό. Εδώ η αμπελοκαλλιέργεια, μια σημαντική βιοποριστική δραστηριότητα του παρελθόντος, αποκτά νέες διαστάσεις στο παρόν, παρέχοντας ένα μέσο αντίστασης στην οικονομική και κοινωνική περιθωριοποίηση του χωριού αλλά και ένα μηχανισμό βίωσης της συλλογικής ταυτότητας και αναπαραγωγής της συμβολικής κοινότητας. Η Ραψάνη είναι ένα καλό παράδειγμα για τις διαστάσεις που μπορεί πια να προσλάβει αυτή η επιστροφή στον ορεινό χώρο, με βάση τόσο τις νέες οικονομικές δυνατότητες όσο και τις νέες κοινωνικές και συμβολικές ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου.

Στην περιοδική «επιστροφή» των μεταναστών στον τόπο καταγωγής τους αναφέρεται στο άρθρο της η Ε. Ζαχοπούλου, αφού όπως είναι γνωστό από εμπειρικές και επιτόπιες έρευνες η μεταπολεμική αγροτική έξοδος δεν συνοδεύτηκε από την οριστική ρήξη των δεσμών των μεταναστών με τον τόπο καταγωγής τους. Στην περίοδο της μεταπολίτευσης, οι δεσμοί αυτοί αναζωπυρώθηκαν και αναπτύχθηκαν. Αυτή η περιοδική επάνοδος είχε πολλαπλές θετικές επιπτώσεις τόσο στην οικονομική όσο και στην κοινωνική ζωή στο τοπικό επίπεδο. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η δράση του πληθυσμού των καταγομένων από μία αγροτική κοινότητα να αποτελέσει παράγοντα ανάπτυξης για πολλές ορεινές και μειονεκτικές κυρίως περιοχές.

Στο άρθρο της η συγγραφέας επιχειρεί μία ποσοτική προσέγγιση της γεωγραφικής διαφοροποίησης και της διαχρονικής εξέλιξης του πληθυσμού των «καταγομένων» μέσω της ανάλυσης πληθυσμιακών στατιστικών δεδομένων. Στόχος της είναι η διερεύνηση της τάσης των διαφόρων περιοχών να «συγκρατούν» στο νόμιμο πληθυσμό τους όσους μετανάστευσαν απ' αυτές καθώς και τους απογόνους τους. Η ανάλυσή της εστιάζεται στον Νομό Ιωαννίνων στην περίοδο 1961-1991 και διεξάγεται στο επίπεδο του νομού, της επαρχίας και της κοινότητας. Διαπιστώνεται ότι ο Νομός Ιωαννίνων κατατάσσεται μεταξύ των πρώτων νομών της χώρας όσον αφορά τη συντήρηση υψηλών πο-

σοστών «ετεροδιαμενόντων» (δημοτών των κοινοτήτων του που διαμένουν αλλού) και ότι η ύπαρξη στις αγροτικές κοινότητες, δυσανάλογων προς τον πραγματικό, νόμιμων πληθυσμών, διαφοροποιείται στον χώρο και στον χρόνο και επηρεάζεται από γεωγραφικούς, δημογραφικούς και πολιτικούς παράγοντες σε τοπικό και εθνικό επίπεδο.

Ολοκληρώνοντας τη παρουσίαση αυτού του συλλογικού τόμου δεν μένει παρά να ευχαριστήσουμε θερμά όλους τους συναδέλφους που συνεργάστηκαν αρμονικά μαζί μας για την καλύτερη δυνατή παρουσίαση της εργασίας αυτής. Ο Δήμος Κόνιτσας στήριξε όχι μόνο τη διοργάνωση του Συνεδρίου αλλά και την έκδοση, και τον ευχαριστούμε διπλά. Τέλος είμαστε ευτυχείς που για άλλη μια φορά επιβεβαιώθηκε η άριστη συνεργασία μας με τον εκδότη μας κ. Λουκά Ρινόπουλο, που με περισσή φροντίδα επιμελήθηκε και την παρούσα έκδοση.

Β. ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ-Χ. ΚΑΣΙΜΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Hantigton P. Samuel, 1996, *The clash of civilizations and the remaking of world order*, Simon & Schuster, New York.
- Ingold Tim, 1980, *Hunters, pastoralists and ranchers*, Cambridge, Cambridge U.P..
- Kaser Karl, 1998, 'Anthropology and the balkanization of the Balkans', *Ethnologia Balkanica*, 2: 89-99.
- Stoianovich Traian, 1966, *A study in Balkan civilization*, Alfred A. Knopf, New York.
- Stoianovich Traian, 1994, *Balkan worlds: The first and the last Europe*, M.E. Sharpe, Armonk, New York and London.
- Todorova Maria, 1997, *Imagining the Balkans*, Oxford, Oxford U.P..

Ερευνητικές προσεγγίσεις του ορεινού χώρου στις κοινωνικές επιστήμες. Από τον 18ο στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα

ΤΟ ΖΩΗΡΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΛΠΕΙΣ, που εκδηλώνεται στη διάρκεια του 18ου αιώνα, αρχικά με την λογοτεχνία και κατόπιν με το επιστημονικό έργο των νατουραλιστών που αναρριχώνται και μελετούν το βουνό ως το εργαστήριο της φύσης, προκαλεί μια βαθειά τομή στην αντίληψη και στη σχέση του ανθρώπου με το ορεινό τοπίο, που για τους περισσότερους πολιτισμούς αντιπροσωπεύει έναν ιερό χώρο, χώρο διαμονής καλών ή κακών θεοτήτων.

Ο ελβετός νατουραλιστής γιατρός και ποιητής, Albrecht von Haller (1708-1777), ύστερα από επανειλημμένες επισκέψεις στην περιοχή Oberland τών ελβετικών Άλπεων, δημοσιεύει το ποίημα 'Die Alpen' (1732), με το οποίο πλέκει το εγκώμιο του βουνού και τών ορεινών κοινωνικών ηθών. Το ποίημα αυτό, μεταφρασμένο στη γαλλική, κινητήρια γλώσσα της εποχής, αγγίζει τα συναισθήματα χιλιάδων ευρωπαίων αναγνωστών.

Όμως, το κείμενο που εμπνέει ακόμα περισσότερο το αναγνωστικό κοινό για πολλές γενιές περιέχεται στο διήγημα του —επίσης ελβετού, από τη Γενεύη— Jean Jaques Rousseau (1712-1778), «La Nouvelle Héloïse», που δημοσιεύεται το 1761. Ο Rousseau, επηρεασμένος και από τον Haller, παρουσιάζει τις πολιτικές και κοινωνικές του ιδέες για το ανθρώπινο περιβάλλον του ορεινού τοπίου (γύρω από τη λίμνη Lemane). Με το κείμενο αυτό τροφοδοτεί την περιέργεια των ερωτευμένων και των εραστών της φύσης για το βουνό και επικεντρώνει το ενδιαφέρον αρκετών επιστημών προς αυτό.¹

Οι δύο συγγραφείς συμβάλλουν με αυτόν τον τρόπο στην εξοικείωση των ευρωπαίων με την ιδέα του βουνού, στη δημιουργία τουριστικής έλξης και στην κινητοποίηση της επιστημονικής περιέργειας προς τον ορεινό χώρο. Οι Άλπεις, σταυροδρόμι της Ευρώπης, γίνονται το θέατρο νέων δραστηριοτήτων και σημαντικών αλλαγών και το σύμβολο μιας νέας μυθολογίας, του ορεινού τοπίου απαλλαγμένου από δεισιδαιμονίες, στηριγμένου στις ιδέες της παρθένου φύσης, της αρμονικής συμβίωσης με το φυσικό περιβάλλον, των αγνών ηθών και της κοινωνικής ισορροπίας.